

LÁSZLÓ ÖLLÖS

The Danger of Criticism

Keywords: identity; lagging behind; catching up; semi-periphery; critique

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v26y2024i4.01>

A nemzeti identitás kritikája a kis közép-európai nemzetek esetében azt a félelmet kelteti, hogy nemzeti összetartozásuk megroppan. Ugyanis olyannyira belebonyolódtak különféle megalkuvásaik nyilvános népszerűsítésébe, hogy a saját nemzeti közvéleményük előtti nyílt kritikájukban a nemzeti együvé tartozás alappilléreinek megingatását látják. (A nemzeti identitás kritikája ugyanis a korábbi kritikák szellemében az adott eszme önellentmondását vizsgálja.² A nemzeti esetében azt, hogy miként kapcsolható össze a saját nemzet tagjainak nemzeti szabadsága mások nemzeti elnyomásával.)³

A mostani állapot védelme tulajdonképpen azt demonstrálja, hogy a 21. században új elképzelésük a nemzeti identitás továbbfejlesztéséről nincsen. Ma is a régi keretein belül akarják és tudják elképzelni a világot. Ebben is építették fel. Értékrendje és hatalmi rendszere a nemzeti harc eseménysorában csiszolódott. Megbontására az egész rendszer elleni fenyegetésként tekintenek az „építések”.

1 A tanulmány „A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára” című, APVV-20-0336 számot viselő projekt keretében készült. A tanulmány elkészítését a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatta.

2 A kritika korai formáját lásd: Acton 1991.

3 A saját nemzet szabadsága és érdekei válnak a legfőbb értékke. Tehát bárki másé alárendelhető. Konkrétan a nemzet biztonsági, geopolitikai, gazdasági és egyéb értékeinek. Beleértve a kulturális is, azaz az elnyomás helyességének és igazságosságának kultúráját. Ennek kell uralnia a saját nemzeti közvéleményt, minden szükséges intézményes, hatalmi és egyéb elemével. A nemzetállam viszonyát a mások nemzeti szabadságához és egyenlőségéhez ugyancsak világosan mutatja be Karel Kaplan: Kaplan 1990.

Ám ha bemutatatható, hogy szó sincsen az egész kulturális rend szétveréséről, sőt, éppen a továbbélését lehetővé tevő változtatások tervezetét látják, és a folyamat a legtöbbjüknek teret nyit, méghozzá újat, akkor kíváncsisággá változhat a félelem.

Egyre jobban láthatók ugyanis az EU mostani helyzetének válságjelenségei. A vita javarészt szerkezeti kérdésekről folyik, ám az EU polgárainak effektívebb életviteléről alig. Itt, Közép-Európában különösképpen élő ez a probléma, hiszen a térség folyamatosan az elmaradás és a felzárkózás közt ingadozott.⁴ Az 1989 utáni időszak a felzárkózás új lehetőségeként jelent meg. Csakhogy akit elméletileg utolérhetnénk, az Nyugat-Európa, amely éppen elmaradófélben van a globalizáció versenyében. Olyan szerkezetben működik, amelyikben a különféle államszövetségek nyomásgyakorló képességétől függ, mit érnek el. Európai nép ugyanis nincsen. (Balibar 2004) Így az államok vezetői döntenek Európa egészének kérdéseiben.

Márpedig a modern nép kialakulása az utolsó évszázadok nemzetállamaiban egyben a szabadság és az egyenlőség fejlődésével is együtt járt. Ezek az értékek teret nyitottak az emberi kreativitásnak, s általa a világ más részeinél gyorsabb fejlődésnek. Ám a nemzeti identitás – izmusként fogalmazva a nacionalizmus – belső ellentmondása mindmáig akadályozza egy új összetartozás kialakulását.

Nincs ez másként Közép-Európában sem, ezen belül a magyar–szlovák viszonylatban. Az összetartozás stabilitásának legfőbb garanciája a két nemzet döntő többségének szilárd véleménye. Persze a vezetőrétegé is fontos, ám ha a két nemzet tagjainak szilárd meggyőződésévé válik a nemzeti sorsának összefonódása, akkor nem tud olyan politikai többség születni, amely ezt veszélyeztethetné. Az ilyen irányultságúakat ugyanis nem választják meg. Ebben az esetben a politikai verseny és a kormányváltások az összefonódás javítását érintik, nem az összefonódást magát.⁵

A közös közép-európai összetartozás meggyőződésének kifejlődéséhez mindennek előtt a két közvéleményt kell megnyitni a másik fél előtt. Továbbá át kell tekinteni néhány esetben újra fogalmazni azokat az eszméket, amelyeket már eleink megalkottak, és amelyeknek egyes elemei a mai világunkban is igazodási pontokat nyújthatnak. Ennek részeként a feleknek nyilvánvalóan át kell gondolniuk az alighanem legproblematikusabbnak tartott kérdést, a Szlovákiában élő, aránylag nagy létszámú magyar kisebbség problémakörét. Az uralkodó nemzetfelfogás értelmében a szlovákiai magyarok ugyanis már pusztán létezésükkel fenyegetik az országot.

A magyar ajánlat nemzeti vonatkozása úgy hangzott, hogy Szlovákia biztosítsa magyar kisebbségének minden szükséges jogát az autonómia különféle formáit is bele-

4 Szűcs Jenő elmélete a félperiféria kialakulásáról a fejlődési centrum és periféria közt. Lásd: Szűcs 1981.

5 Azaz alkotmányos alapértékké válik.

értve, amelyek nemzet fejlődésükhöz szükségesek, s ezzel állítsa meg asszimilálását. Ekkor Magyarország Szlovákia szövetségeseinek egyikévé válik.

A szlovák ajánlat pedig oly módon foglalható össze, hogy Magyarország ne befolyásolja a szlovákiai magyarok politikai életét, és ne követeljen olyan engedményeket Szlovákiától, amelyekre az biztonságpolitikai kockázatként tekint. Azaz mondjon le bármilyen kollektív jog igényléséről a szlovákiai magyarok számára, főként olyanokról, amelyek területi vonatkozással járnak.

Az álláspont enyhébb változata törvény által nem garantált, ám politikailag gyakorolható döntéshozatali lehetőséget ad a magyaroknak néhány korlátozott területen. Míg a másik, szigorúbb változata ennyit sem kínál. Sőt a szerzett jogokat is csorbítani próbálja.

Sem az egyik, sem pedig a másik nem éri el a magyar kisebbség megmaradásához szükséges minimális feltételek szintjét sem.⁶ Az optimálisakról nem is beszélve.

Az enyhébb magyar álláspont tudomásul veszi a szlovák álláspontot, és hallgat a témáról, kerülve a politikai feszültséget. A szigorúbb pedig megpróbál nyomást gyakorolni.

Az első pillantásra a két szemléletmód abban különbözik, hogy míg a magyar a kisebbség fennmaradásának feltételei köré rendeződik, azaz ennek a szempontnak alakítja lényegét, addig a szlovák biztonságpolitikai megfontolások mentén – minthogy ezek a nemzeti konfliktus szükségszerűségének elméletében gyökereznek, azaz abban a meggyőződésben, hogy jelentős magyar kisebbség megléte a határ mentén (még az enyhébb szlovák felfogás szerint is) potenciális fenyegetésként értelmezendő.

Tehát ebben a kérdésben pusztán fokozataikban különbözhetnek, így beszélhetünk keményebb és puhább változataikról. Szlovák oldalon a keményebb a magyar kisebbség intézményrendszerének határozott hatalmi eszközökkel történő gyors felszámolását szorgalmazza.⁷ A mérsékeltnek elég a nemzeti egyenlőtlenség fenntartásával elérhető fokozatos asszimiláció. Ebbe belefér a térségen belüli gazdasági együttműködés Magyarországgal, sőt egyes konkrét ügyekben a politikai is. Magyar oldalon pedig a nyomásgyakorlás és a szövetségi politika közt ingadoznak a felek. A meg egyezési próbálkozások ez ideig a közös gazdasági érdekek hangsúlyozásától a történészek találkozásaiig terjedtek.⁸ Ám ezek a nemzETFelfogásaik különbözőségeit nem tüntették el. Így együttműködésük is javarészt érdekvezérelt maradt. Sajátos értékek nem kapcsolják őket közös nemzeti alapértékeiken nyugvó szoros szövetségbe, sőt.

6 MÉRCE a magyar vonatkozású pártok és társadalmi szervezetek által elfogadott dokumentum, az úgynevezett szlovákiai magyar minimum. Lásd: <https://www.mkp.sk/en/node/2249>

7 A Husák-rendszer iskolai törekvései, 1990-ben a nyelvtörvény ellenzéki javaslata stb.

8 A magyar–szlovák történetstálálkozókön a felek egy közös történelemkönyvben nem tudtak meg egyezni. Azaz egy olyan kiadványban, amelyik túllépett volna a tudományos konferenciák termeinek falain, és a közvélemény egy számottevő részét informálhatta volna a másik fél álláspontjairól is.

Az a kérdés tehát, hogy évszázados nemzeti konfliktusai, sőt a jelenben is fennálló nemzeti ellentétek ellenére lehetséges-e köztük az ilyen kapcsolat? A kérdés összekapcsolódik a közép-európai összetartozás újjászületésével. A magyar–szlovák nemzeti megbékélés nélkül ugyanis aligha kaphat új életképes formát. Ám a nemzeti megbékélés csak akkor lehetséges, ha a régi helyett újat is kínál. Fontos szempontnak tartjuk, hogy a felek bizalmatlansága nem pusztán a másokban gyökerezik. Feltételezésünk szerint mind ez ideig magáról sem tudta elképzelni az adott fél, hogy ne élne vissza egy esetleges kedvező történelmi helyzettel. Ez a gyanakvás különösen fontos tere.⁹ Amit ugyanis önmagáról sem képes elképzelni az ember, azt nehezen hiszi el a másiktól, főként ha egyébként is több kérdés állítja szembe vele. A térség nemzetei eddigi nemzeti harcaikat elsősorban a nagyhatalmak kiszolgálásával vitték sikerre, vagy bukták el, ha éppen a veszteshez kötődtek és nem álltak át időben a győztes oldalára. Egymás ellen vívott harcaik során nemcsak az egyetemes emberi szabályokat szegték meg, hanem a magukén is változtattak, ha úgy ítélték, hogy nemzetileg az előnyükre válna.¹⁰

Csakhogy a megállapodások elvek mentén köttetnek.¹¹ A felek leszögeznek a mindannyiok által elfogadott szabályokat – azok egy része egyenesen íratlan, a közös értékekből következően értelmezett –, majd feltételezik, hogy mind ők maguk, mind a másik fél betartja azokat. A szabályszegés előnyeinek kihasználása a másik szabálykövető magatartása mellett értelemszerűen nem lehet része a megállapodásnak. Csakhogy a felek maguk is ilyen stratégiákkal voltak sikeresek eddig. Sőt mi több, e stratégiák igazolása a saját nemzeti közvéleményük előtt nemzeti identitásuk fontos pillérévé vált. Nyilvánvalóan nehéz kilépni az ilyen szellemi és azon belül értékrendi állapotból. Sok mindent kellene kétségbe vonni. Ettől pedig minden bizonnyal sokan tartanak.

Tehát ellenérvekre van szükség. A legerősebb alkalmazott ellenérv az életképesség argumentuma. Eszerint a magyarok elcsatolnák az ország déli részét, ám a veszély itt nem ér véget. Szlovákia déli részének elcsatolása az országot életképtelenné tenné. Ez az állítás tulajdonképpen azt tartalmazza, hogy a magyarlakta vidékek elvesztése az

9 Ez a hipotézis egyrészt annak a posztmodern politikai elméletnek a belpolitikai elterjedésére épül, amely szerint a fogalmak jelentés relatív. Ebben az esetben azonban csak a hatalmi eredmény a mérce, így minden egyéb – az elvek is – annak eszközévé tehető.

10 Másrészt pedig az eddigi nemzetközi gyakorlatukra épül a fenti hipotézis. Valamint arra, hogy egymással szembeni hintapolitikájukat is a nemzeti identitásuk részévé tették. Szűcs Jenő mutatja be, miként lehet rugalmasan felcserélni a nacionalizmus két alapvető formáját, a politikai és a kulturális nacionalizmust. Lásd: Szűcs 1974.

11 A problémát jól látja Jászi Oszkár: „Masaryk elnöknek ez a hatalmas és nagyarányú képe az új Európa útjairól és feladatairól ma már némely tekintetben utópiaként hat az olvasóra.” (Jászi 1989, 287. p.)

egész országot semmisítené meg. Ebben az értelemben a magyarok kollektív jogai az ország végét jelentenék. Aki tehát nem akadályozza minden lehetséges eszközzel a magyarok kollektív jogainak megszerzését, az az ország létezését fenyegeti.

A logikailag szabályos következtetés ellen mindmáig nincsen olyan ellenérv, amely teljes egyértelműséggel oszlathatna el minden gondosan ápoltság félelmét. Az ellenérvek ugyanis legfeljebb a következtetési rend egyes állításait próbálják megcáfolni. Már amennyiben nem fenyeget a félelem további erősödése éppen az érvelés nyomán. Ha például azt bizonygatná az ember, hogy a magyarlakta területeket el is veszítené az ország, akkor mai világunkban nyilvánvalóan továbbra is ország maradna, akkor ebből nem azt hallanák ki, hogy az eredeti állítás helytelen, hanem hogy az ország életképesége mellett érvelő szeparatista. Amennyiben azzal argumentál, hogy számos más európai országban, de a világ más részein is számos autonómia létezik, akkor azonnal a rosszul működők példáit¹² kezdi emlegetni a kollektív jogok ellenzői. Mutatva, hogy íme, a szeparatizmusnak bizony vannak példái, azaz ilyen irányba fordulna a jövő. A biztonságpolitikai szempontot tehát a más irány lehetősége nem írja felül, hiszen ellentéte is lehetséges. A jóakarásban és hűségben pedig aligha bíznak, hiszen ismerik magukat, és önmagukban sincsen bizodalmuk.

Ebben a helyzetben egy megoldás marad: saját szuverenitásuk erősítése és érdekszövetségek kötése. Céljuk az erőegyensúly megtartása, illetve a maguk javára fordítása, ha erre lehetőséget látnak. A bizalmatlanság még esetleges együttműködésük esetén is megmarad. Éppen emiatt a nemzeti elválasztást tovább kell éltetni, legfeljebb imitt-amott hozzáigazítva az éppen aktuális szövetségkötéshez. Olyan kulturális mozgás azonban, amelyik egy politikai közösségbe forrasztaná a feleket, még a legszorosabb szövetségesek közt sem engedhető meg. Hiszen az sem örök, no meg a hagyományos vezetőréteg elképzelni sem nagyon tudja a módját.

Nyilvánvalóan jelentős változásokra volna szükség a feleknél. Ezeket közösen kellene végrehajtaniuk.

Ám a következő lehetséges ellenérv az erő problémája. Nevezetesen, hogy a felek ketten együtt sem válnának nagyhatalommá. Legfeljebb közepes erőnek számíthatnának. Továbbá Szlovákia ma is szoros kapcsolatokat ápol Csehországgal.¹³ Ám még így is jóval erősebbekké válhatnak, mint önmagukban. A megegyezés nyilvánvalóan fontos elemévé válna a térség egésze számára. Véget vetne annak a bizonytalanságnak, ami a térséget uralta az elmúlt évszázadokban és elvezethetne egy új közép-európai hatalom születéséhez, de most már polgárainak nemzeti szabadságára és egyenlőségére, valamint

12 Különösen gyakran jelenik meg Katalónia kérdése. Vagy éppen Koszovó. Koszovó esetét azonban a szerb hadsereg etnikai tisztogatása nélkül mutatják be.

13 Ezen a kapcsolaton éppen most repedések jelentek meg. Lásd: Weiss 2023 vagy: Daněk 2024.

nemzeteinek összetartozására épülve. Olyan értékrendet és szerkezetet teremtenének, amely növekvő politikai és gazdasági súlyán túl most sajátos kulturális erővel is bírna. Ez pedig új tekintéllyel ruházná fel az Európai Unióban. A ki-ki által többé vagy kevésbé lenézt posztkommunista világból átemelné magát egy példát mutatóba.

Persze felmerülhet, és bizonyára fel is merül, hogy a fejletlenebbek nem tehetnek ilyet, illetve ilyesmire egyszerűen nem is képesek. Ám a történelemben több példa van az ellenkezőjére. Ha nem volna, akkor Immanuel Wallerstein állításának alapja, a fejlődési régiók vándorlása¹⁴ sem történne meg. Csakhogy nemcsak a múltban, hanem korunkban is zajlik ez a folyamat. Nem emelkedhettek volna fel az emberi kultúra újabb és újabb központjai, éppen annak alapján, hogy lényegileg más, az éppen uralkodótól eltérő választ adtak volna a saját koruk legfontosabb problémáira.

Az hát a kérdés, hogy ez a térség megpróbálkozik-e vele? Oly sok történelmi kudarc után persze, de ezek annyit mutatnak, hogy legfeljebb egymás rovására érhetnek el valamit. És még ez is kérdéses, ugyanis a valódi győztes a térség felett dominanciát szerzett hatalom lett. Csak az ő bukása nyitott új lehetőséget, és azokkal a térség államai mind ez ideig oly módon éltek, hogy az újabb és újabb hatalmak mellé álltak, illetve kicsinységük okán oda kényszerültek.

Majd ezek az országok időről időre az egyes vezetőrétegeik egymás közti küzdelmeibe bonyolódtak, akiket is az egyik vagy a másik nagyhatalom segített a hatalomba, meg persze azokéba, akiket éppen akkor nem. Ennek a küzdelemnek fontos kulturális következményei lettek. Akik külső erők segítségével kerültek hatalomba, azok értékrendjét terjesztették, magukat igazolva. Hozzá kötik a szomszéd kultúrájának ellenzését a vele vívott nemzeti harc okán, de legalábbis a saját közvéleményük előtti szelekcióját, ha éppen közösek az érdekeik.

A lényegi változás elmaradását jól mutatja Bibó István műveinek szlovákiai sorsa. A magyar gondolkodó Szlovákiában nem vált a széles nyilvánosság által ismert személlyé, és a korábbi államfelfogás nem változott meg Szlovákiában. Bibó egyes írásai megjelentek ugyan szlovákul,¹⁵ ám néhány konferenciánál tovább nem jutottak. A tömegtájékoztató eszközökben széles teret kapó vita nem folyt nézeteiről, jelentős szlovák politikai pártok nem építették be azokat programjaikba.¹⁶ Az olyan kritika, amelyik nyilvános és részletes vita révén a szlovák vezetés felelősségét firtatná szomszédai nemzeti alávetetésében, nem lett a nemzetté válás értékelésének egyik alapszempontja.¹⁷

14 Immanuel Wallerstein fejlődési centrum és periféria elméletére utalunk.

15 Lásd: *Bieda východoeurópských malých štátov*. Kalligram, 1996. ISBN 8071491489

16 Más fontos művek is megjelentek szlovákul anélkül hogy az állam magyarpolitikájára érdemi hatást gyakoroltak volna. Külön említendő Tove Skutnabb-Kangas: *Menšina, jazyk a rasizmus* c. műve, amelyik világossá teszi az anyanyelv szerepét, helyét az emberi öntudatban, s így a nyelvi egyenlőség indoklását. Tove Skutnabb-Kangas: *Menšina, jazyk a rasizmus*, Bratislava, Kalligram, 2000.

Így továbbra is a nemzeti relativizmus¹⁸ uralkodik, amelyikben a szomszédok nacionalis üzelmei állnak az értékelés negatív, a hazaiak manőverei pedig a szükséges, sőt igazságos védekezésékként a pozitív oldalon.

Világos, hogy a nemzeti küzdelem ilyen beállítása nélkül a hazai közvélemény is nehezen volna meggyőzhető, hiszen számára is láthatóvá válna e küzdelem gátlatlansága, és a nemzeti relativizmus elvének uralma. Ez pedig a nemzeti összetartozást gyengítené, méghozzá nem is akármennyire. Legalábbis az uralkodó nemzetfelfogás értelmében. Más pedig legfeljebb elemeiben létezik, és még abban az állapotában is akadályozni kell, hogy a széles nyilvánosság értékrendjébe épüljön. Teljesen megtiltani ugyan egy alkotmányos demokráciában nem lehet, ám ismerete és hatása aránylag szűk korlátok közé szorítható. Persze amennyiben a nemzeti értelmiség nagy részével elfogadtatható, hogy csak a szomszédtól való nemzeti elválasztás biztosíthatja a saját nemzetük jövőjét. Jelentősebb eltérés legfontosabb elemeitől pedig veszélyezteti. A kapcsolat így saját értékrendjének csapdájába kerül. A nemzeti elválasztás nem engedi a nemzeti kultúrák összekapcsolását, összekapcsolódásuk nélkül azonban tovább élnek félelmeik a másiktól, azok okán pedig továbbra is fenntartják a nemzeti elválasztás rendjét.

Ez a rend pedig megtartja őket kis államnak és nemzetnek, ami tovább élteni félelmeiket és indokolja a nagyhatalmakhoz való igazodás stratégiáját. A nagyhatalmak pedig megtartják kicsinyeknek őket saját hatalmi érdekeik által vezérelten, tehát életben tartják azokat a körülményeket, amelyek okán e kicsik veszélyforrásként látják a másikat.

A hatalmi dominancia által hatalomba segítettek pedig saját legitimitásuk okán igazolni igyekeznek a nagyhatalmi dominancia elfogadását. Úgy érvelnek, hogy csak az adott hatalom dominanciája tudja garantálni biztonságukat a szomszédjukkal szemben, s kielégíteni a vele szemben támasztott igényeiket. Dominanciája emiatt kívánatos. Az alávetettség indoklása így egyben fenn is tartja azt. Az ellentmondássor ismét és ismét újratermeli önmagát. Feloldásához a mostani ellentmondásokat feloldó önazonosságra volna szükség.

Ám a felemelkedésükhöz, mint azt jeleztük, egy alapvető kérdéssel kell szembenéznük: lesz-e együtt elég erejük? Ez nyilvánvalóan alapvető kérdés. Nos, a magyaroknak és a szlovákoknak együtt is aligha. Csakhogy az Európai Unió egészének sincs a

17 A holokauszt kivétel. De sem a magyarok, sem a németek elűzése, de még a cseheké sem az. Edvard Beneš elnök dekrétumait még ma is alkalmazzák. Lásd: Beneš-dekrétumok: az állam mindenáron bevégezné a földelkobzást. *Új Szó*, 2024. július 17. A magyarok nemzeti alávetése pedig végképp nem. A szlovák pártok programjai meg sem közelítik azt a szintet, amelyik a magyarok megmaradásának minimális feltételeit jelentik. Lásd: <https://www.mkp.sk/en/node/2249>

18 Immanuel Kant: *Történetfilozófiai írások*. Budapest, Ictus, 84–85.p.

mostani állapotában. Annyi azonban ma már nyilvánvaló, hogy az EU-n belül kettőjüknek, esetleg hármuknak, négyüknek több, mint egyenként, önmagukban. Továbbá az is világos, hogy nem csak ők ketten vannak ilyen helyzetben. És nem is csak a visegrádi négyek. Számos állam alkot különféle együttműködő csoportot az Európai Unión belül javarészt valamilyen közös érdekük vagy területiális közelségük okán.¹⁹ Az EU-n belüli verseny egyik alapkérdése tehát nem pusztán az, hogy a visegrádi négyek, esetleg más hozzájuk csatlakozók közös szervezete működőképes lesz-e, hanem hogy hatékonyabb lesz-e a többiekénél? Ugyanis a jövőjük nemcsak az egyes tagállamok, hanem közös szervezeteik hatékonyságától is függ.

A hatékonyság nyilvánvalóan függ nemzeteik összetartásától. Ha ugyanis az országok népei közt ereszt gyökeret a meggyőződés, hogy sorsukat csak közösen vehetik a maguk kezébe, akkor ezen az esetleges kormányváltások sem változtatnak.²⁰ Ám a szoros, politikai közösséget képző összetartozás tudatának megszületéséhez véget kell vetni annak a gyakorlatnak, amely feldarabolta a térséget az elmúlt évszázadokban. Ahhoz pedig e gyakorlat mögött álló elveken is változtatni kell.

A magyar–szlovák viszony megváltozása az egyik feltétele az új közép-európai viszonyrendszer megteremtésének. Ha átalakulna, akkor a többiek számára is mintaként szolgálhatna. Nemcsak diplomáciai és gazdasági szempontból, hanem az átalakulásban rejlő kulturális dinamika okán is. Ha pedig sikerrel jár, akkor a térség kulturálisan is mintát adhat másoknak, és Nyugat-Európa államai polgárainak is vonzóvá válhat. Mindenesetre amennyiben a közép-európai összetartozás tudata erősebbé válik a többi államcsoporténál, akkor erősebb lesz egymás segítésének szándéka is.

Amikor a népek összekapcsolódására épülő szövetségről beszélünk, amelyeket különböző nemzetiségűek alkotnak, nemcsak az egyes államok népének kötődéséről van szó a másikéhoz, hanem az egyik nemzetnek a másikhoz, éljenek tagjai akár az egyik, akár a másik államban. Ehhez pedig az eddigi, jelentős mértékben egymás elleni harcaik hagyományára épülő nemzeti identitásuk megváltoztatására is szükség van. Különösen igaz ez a szlovák–magyar viszony ma uralkodó értékrendi alapjaira.

Ámde azzal is számolni kell, hogy a változás elmarad. Az államok vezetései nem akarják korlátozni a saját ideológiai és propagandahatásukat államaik polgáira azzal, hogy a szomszéd is hatással lehet rájuk. Persze ők is a szomszédra, csak hogy ezt részben nem értik, részben a maguk hatalma szempontjából nem tekintik előnyös cserének. Emiatt azok érveivel, akik továbbra is valamelyik hatalom befolyása alá szeretnék vonni országukat, ma is számot kell vetni. Még hozzá abból a szempontból, hogy jobb-e,

19 Mind a Benelux országok, mind a skandinávok, a baltiak és a dél-európaiak földrajzilag is sajátos egységet alkotnak. De persze a visegrádiak is.

20 Eddig a német–francia együttműködésen sem változtatott. Ma persze immár az EU válságának alapkérdéseivel néz szembe ez a két ország is. Lásd: Le Pen 2021.

ha egymásra támaszkodnak ezek a nemzetek, mint ha valamelyik nagyhatalom segítőivé válnak. Ám ezzel a dilemmával már eddig is számot kellett vetni. Az hát korunk kérdése, hogy változott-e valami?

Az egyik alapvető változás a térség korábbi fejlődési célja: Nyugat-Európa ma az elmaradás nagyrégiója a globális versenyben. A nála uralkodó rend ma ezt ígéri. Fontos értékelési szempont, hogy nemcsak gazdaságának bicegése a probléma. Egy olyan kérdésben is kötelező mintát ad, amely e nemzetek nemzeti legitimitásának lényegét kérdőjelezi meg. Nevezetesen a ma uralkodó gyermekvállalási felfogás elfogyásra ítéli őket. (Farkas–Agócs 2019, 9–14. p.) Azaz a fejlődés mai ígérete immár az elfogyást vonja magával. A nemzeti felemelkedés kommunikált ígérete a nemzet megszűnését jelenti. Amennyiben a rohamossá váló populációs lejtmenet mellé a harmadik világból jövő korlátlan, azaz emiatt tömeges beáramlást is elfogadtatják velük, akkor kulturális jellegük ugyancsak gyorsan átalakul.²¹

Ám ha a hagyományos félelmeik szempontjából tekintünk magyarok és szlovákok mai viszonyára, akkor nyilvánvalóan fel kell tenni a kérdést: kettejük szoros összefogásával mit kockáztatnak? A hagyományos nemzetfelfogás értelmében a szlovákok azt, hogy a szlovákiai magyarok magyarok maradnak. A magyarok pedig azt, hogy a szlovákiai magyarok szlovákiai magyarok maradnak. Azaz Szlovákiában tovább élhet az az álláspont, hogy az állam egységére fenyegetést jelentenek a magyarok. Magyarországon pedig az elszakíttóságuk állapotának bírálata folytatódhat. A két érvrendszer persze kölcsönösen erősíti egymást, így jövőbeni súlyuktól függ a két ország és elsősorban a két nemzet együttműködése. Amennyiben együtt jobb perspektívát kínálnak népeiknek, mint külön s egymással szemben, akkor új korszakot nyithatnak. Ha nem, akkor marad a régi, méghozzá a 21. század kontinentalizációs és globalizációs kihívásai közt. Ahhoz tehát, hogy az Európai Unió szervezett országcsoportjainak versenyét megnyerjék, másoknál jobban kellene együttműködniük, miközben pedig a saját küzdelmeiket is folytatják, azaz egymással szemben is kényszerítő erejű pozícióharcot vívnak. Csakhogy ez a globális versenyben lenullázza az esélyüket, és az Európai Unión belül is a régi kisállami megalkuvásokra redukálja.

A nemzeti identitásnak az a vonatkozása, amely értelmében a nacionalizmus az elit eszköze, amellyel harcba hívja a tömegeket, (Kedourie 2000, 140–141. p.) ebben az esetben a legfőbb harci céllal, a nemzeti identitás egyik ideológiai pillérének számító ellenségnek nyilvánított szomszédal szemben, működésképtelenné válna, azaz a nemzet felemelése helyett annak minden korábbinál jelentősebb lecsúszását okozná. Ellenben összefogás esetén a felek a magukénál nagyobb embercsoport ere-

21 Lásd: Leimeiszter Barnabás: Houellebecq: „A nagy felcserélés nem elmélet, hanem tény” *Mandiner*, 2022. december 5.

jével számolhatnának²² a nemzetközi érdekkonfliktusok során. S ami a legfontosabb, együtt nemcsak politikai és gazdasági, hanem kulturális hatásuk is megnőhetne. A modernség egy olyan terét nyitná meg a térségben, amely eddig másutt is meglehetősen szűken létezett. A több nemzet által alkotott kulturális és politikai közösség olyan kulturális, gazdasági és persze politikai lehetőségeket hordoz, amelyek felemelhetik Közép-Európát, sőt akár az EU egészét.

De ez nem lehetséges a mai állapot kritikája nélkül. Ezzel kapcsolatban nyilvánvaló, hogy az EU-n belüli vitáknak és a belőlük eredő vetélkedésnek korlátozottnak kell lennie. Semmiképpen sem vezethet az Európai Unió felbomlásához, sőt mi több, építenie kellene. Az az optimális megoldás, ha a többiekénél jobb, így követésre méltó teljesítményt mutat fel az adott államcsoport. Tehát az unión belüli érdekütközésekben a többiekénél hatékonyabban kellene fellépniük. Ám ami még fontosabb, az unió egészét érintő kérdésekre is jobb válaszokat kell adniuk. A globalizáció kihívásaira olyan színvonalas megoldásokat kellene kínálniuk, amelyek az egész unió számára perspektívát ígérnek. Ám ehhez mindenekelőtt maguknak kell olyanná válniuk, hogy ezt együtt tehessék, és általában másoknál jobban.

Nyilvánvalóan nem követhetik azt az utat, amelyre sokan tekintettek vágyakozva, és többen rá is léptek: nem lehet céljuk a mások, először is az egymás feletti nemzeti dominancia. A cél az unió egészének felemelése, olyan mintát adva, amely követésre méltó. Azaz a globalizáció kihívásaira kell a legjobb és legértékesebb koncepciókat megalkotniuk. Az unión belüli verseny legfontosabb területe ugyanis ebben áll. Az unión belüli pozíciók elfoglalása, az unió erőforrásainak az adott fél számára kedvező elosztása mind fontos persze. Ám a jelen viszonyok közt önmagukban csak a tévesztés folytatásának újabb és újabb epizódjai. Akkor jelentik a jövőt, ha szolgálnak valamit. Az pedig nem lehet kevesebb, mint az Európai Unió visszaemelése a világ fejlődésének élvonalába. Ami kevesebb ennél, az a globalizáció versenyében mások befolyásának európai erősödését, valamint az EU külső befolyásának gyengülését hozza.

Tehát az EU-n belül a valóságban immár nem az a legfontosabb kérdés, hogy kinek kezébe kerülnek a többiek feletti dominancia eszközei, hanem hogy ki tudja megállítani Európa tévesztését és visszaemelni az uniót a világ élére. Aki erre nem képes, sőt aki ezt még őszinte célként sem fogalmazza meg (és ma ez a helyzet), az úgysem marad sokáig vezető pozíciójában. Vagy ha igen, az javarészt már nem az európaiak akarataiból lesz. (Coudenhove-Kalergi 2004)

Közép-Európa emiatt nem adhatja alább. Ha alább adja, akkor maga is a visszamaradást segíti. Közép-Európa alapvető gondja ma nagyobb, mint a múltban volt. A kihívás, ami előtt áll, nem az, illetve nem pusztán az, hogy képes lesz-e felzárkózni a

²² A visegrádiak az EU-n belül nagy súllyal rendelkezhetnek. Ám tartós összefogásukhoz alkotmányos egyetértés kellene. Az pedig csak közös identitással teremthető meg.

nálánál fejlettebb Nyugat-Európához, hanem hogy miközben Európa nyugati fele is fejlettebb nála, képes-e a Nyugatot és általa önmagát ismét a világ legfejlettebb régiójává segíteni. Tehát nem Nyugat-Európa elmaradásának a folytatódásához kellene felzárkóznia, még ha az mai állapotában fejlettebb is őnála. A verseny ugyanis elsősorban már nem kontinentális, hanem globális, amiben az európai térség nem áll jól. Mindenekelőtt azt kell hát eldöntenie az uniónak, mivé kíván válni. Megmarad-e abban az állapotában, amelyben folytatódik az évszázada tartó negatív folyamat, vagy szembenéz-e vele, azaz önmagának is nyíltan bevallja, majd másként dönt. Tehát a közép-európai országoknak azt kellene mérlegelniük, hogy az EU fejlettebb felének globális elmaradásában kívánnak-e részt venni, vagy többet akarnak. Amelyikük az előbbi mellett dönt, az a Nyugat közép-európaiasításában vesz részt. A saját hozzájuk történő felzárkózásával együtt is. A kontinens visszaszorulása a globális versenyben hasonló helyzetbe sodorja, mint amilyenben Közép-Európa volt vele szemben akkor, mikor még ő volt a világ legfejlettebb nagyrégiója.

Közép-Európa nemzeteinek és államainak emiatt azt kell megfogalmazniuk, mit értenek felzárkózás alatt. Csak azt, hogy Nyugat-Európát kívánják utolérni, vagy a világ élvonalába akarnak kerülni. A kettő egykor ugyanaz volt. Korunkban azonban egyre kevésbé. Ámde a legfejlettebbek közé mégis csak velük juthatnak. Avagy tovább sodródhatnak velük hátrafelé. Ha pedig Európa az egyre inkább elébük kerülő hatalmak küzdőterévé válik, akkor maguk is az ő eszközeiké silányulnak. Mint ahogy az Európai Unió többi tagállama. Együtt azonban ma még elkerülhetik ezt a sorsot.

Megjegyzendő, hogy korábban a közép-európai kis nemzetek közös erővel elkerülhették volna az alávetetésüket. (Bibó 1986) Amennyiben ezen most változtatnának, akkor a Nyugatnak mutatnának mintát. Ezzel pedig maguknak is esélyt teremtenének. Nemcsak az EU-n belüli befolyásuk nőne, hanem a jövő mintájának alapformáját is megalkotnák. Ez egyben a felelősségük is. Sokkal nagyobb ez a felelősség a korábbinál. Ám aki uniós tagságát komolyan veszi, az a többiekért is felel, nemcsak magáért. Még pontosabban: a többiekkel együtt felel magáért. Ez a felelősség immár nem a mások feletti uralom adta kötelességekből, hanem a közös fejlődés lehetőségéből ered. Maguké által a többiek emelkedését is segíteniük kellene a feleknek. Ha ugyanis a magukét olyan formába öntik, amely a többieket is gazdagítja, és kölcsönös ez az igyekezet, akkor újabb és újabb ösztönzést kapnak egymástól.

A saját nemzet ősokei kínál. Olyanokat, akiktől tanulni lehet, mind sikereikből, mind hibáikból. Olyanokat, akikre tagjai büszkéek lehetnek, akik megdobbantják szívüket, és akik elgondolkodtatnak. Akik nyomán megértheti az ember: nemcsak a mostnak él, életének mélyebb értelme van, nemcsak önmaga létezése.

Ma Európában és annak közepén összekapcsolható az itteni kis nemzetek nemzeti fejlődése az ország és a térség felemelésével a kontinentalizáció és a globalizáció élesedő versenyhelyzetében. Ebben eleink, valódi s nem hazudott eleink számos kiváló s nemes példát mutattak. Büszkén felmutathatók, hiszen nemcsak az itteniek példái

lehetnek. De persze elsősorban az övék. Csak rá kell mutatni, hogy a mai világban mit is kínálnak egy szlovák embernek a magyarok, a magyar kultúra, és fordítva. Méghozzá konkrétan. Ha eléggé konkrét és részletes a bemutató, akkor a nemzeti agresszivitásra épülő ideológia erejének jelentős részét elveszíti. Persze az általános nemzetkép megváltoztatása már egy kiterjedtebb probléma. Ám a konkrét esetek más kötődést is teremtenek.

Az ilyen kapcsolatok, kötődések és a belőlük eredő új kulturális kombinációk persze közvetítőket igényelnek. Emiatt a szlovákiai magyarok kis világa ma sokkal nagyobb önmagánál. Szűkebb értelmezésben is a térség jövőjét befolyásolja. Tágabban pedig mintaként és a térség jellegeként hat az EU egészére. Akár jó, akár rossz mintaként. A szlovákiai magyarok történelmi jelentősége most messze meghaladja e népcsoport méretét. Ugyanis nagy hatással lehet mind a maga, mind pedig a környezete jövőjére. És ezért a célért nemcsak a vezetői, hanem minden tagja tehet. Ha a szlovákiai magyarok meg tudják őrizni súlyukat az országban, az minden bizonnyal valamiféle megegyezésre ösztönözné a két nemzetet. Ebben a helyzetben szélesedne a nyilvánosság előtt folytatható véleménycsere tere. Mai helyzetében a két ország is egymásra van szorulva. És ami legalább ugyanannyira fontos: ezt lakosságuk egyre nagyobb hányada tudatosítja.

Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a szlovákiai magyarok számára olyan helyzet van kialakulóban, amilyenben kisebbséggé válásuk óta nem voltak. Nem pusztán amiatt, mert egymásra szorul a két nemzet. Ez eddig is így volt, csak a felek ezt nemcsak hogy nem tudatosították, hanem egyenesen elfedni próbálták. A változás éppen a kölcsönös függés felismerésében áll. A felismerés ma még inkább konkrét kérdésekhez kötődik (pl. gazdaság, migráció, közös érdekek az EU-ban stb.). S ma is él az a nemzeti tudatformálás, amely a két nemzet szembenállására épül. A változást továbbá zavarhatják azok az erőfeszítések, amelyek a térség kis nemzeteinek megosztására töreknek ma is. Ám ez a két tényező eddig is jelen volt. Ami más, az az EU és a NATO által kínált szélesebb döntéshozatali tér, szemben a korábbi sokkal közvetlenebb nagyhatalmi dominanciával. A közép-európai kis nemzetállamok ma azonban a saját kezükbe vehetik annak az értékrendnek a megváltoztatását, amelyen az egymáshoz fűződő viszonyuk nyugszik. Megtehetik, hogy a korábbi nemzeti ellenségeskedéseiken lényegileg változtatnak. Ebben most senki sem avatkozhat be eléggé hatékonyan. Részben nem akarják, részben pedig nem is tudják a korábbi évszázadhoz hasonlóan fenntartani, sőt akár erősíteni az egymástól való félelmeiket. Ezért Közép-Európa nemzetei most változtathatnak, a jelenleg egyre jobban összefonódó érdekeiket összetartozásuk meggyőződéssé fejleszthetik.

A folyamat minden bizonnyal szélesebb környezetükre is nagy hatással lenne. A nemzeti szabadság egy új felfogását terjeszthetné el. A nemzeti szabadság a felvilágo-

sodás óta elválik az egyénitől.²³ Azok a kormányzatok, amelyek az egyénit megadni, kiszélesíteni igyekeztek, kevés kivételtől eltekintve²⁴ nem tették ezt a nemzetivel. De fordítva is igaz. Azok a kormányzatok, amelyek korlátozták az egyéni szabadságot, a nemzetük tagjainak sajátos jogait többször kiharcolni igyekeznek, sőt azt esetenként el is érik.²⁵ Közép-Európában ez a különbség különösen nagyra nőtt. A térséget befolyása alá vonó nagyhatalmak kiszolgálása pedig tovább növelte. Akár az egyik, akár a másik bírálata ezért aránylag könnyű, hiszen vagy a demokráciahiány, vagy a nemzetietlenség a szemére vethető több nyilvánvaló argumentumot használva.

A megbékélés egyik szellemi feltétele e kettősség egészének a kritikája. Nem csak az egyik vagy a másik felének, tudniillik a kettősséget együtt teremtték meg, és éltetik mindmáig. Amennyiben a felek megérthetik mindkettő gyengéit és megteremtik pozitív elemeik összekapcsolásának elvrendszerét és szabályait, akkor túljuthatnak az elmúlt évszázadok értékrendjén. Megteremthetnek egy újat, amely összekapcsolja az emberi szabadságot a nemzetivel és az emberi jogokat a nemzeti jogokkal. Ha a felek közösen alkotják meg az újat, márpedig jellegénél fogva egymás nélkül nem is tehetik, akkor az eredménye is közös lesz.

Nevezetesen egy olyan identitás, amely éppen a korábbi nemzeti elválasztás kritikájára építve kapcsolja össze e feleket, közös, egymásban is fellelhető értékeikkel építhet utat a jövőbe.

Irodalom

- Acton, Lord 1991. Nacionalizmus. In Ludassy Mária (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai. I. köt.* Budapest, Atlantisz.
- Balibar, Étienne 2004. *We the People of Europe. Reflections on Transnational Citizenship.* Princeon and Oxford, Princeton University Press.
- Bibó István 1986. A kelet-európai kis államok nyomorúsága. In Uő: *Válogatott tanulmányok II.* Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Daněk, Viktor 2024. 168 hodin | Česko-slovenské vztahy na bodu mrazu. *Europeum*, 25. března.
- Coudenhove-Kalergi Richard 2004. Páneurópa. In Szénási Éva (szerk.): *Elméletek az európai egységről II.* Budapest, L'Harmattan Kiadó, Zsigmond Király Főiskola.

23 A nemzetállam érdeke felülírhatja az emberi jogokat. Tehát más nemzetek tagjait nemzetileg elnyomhatja, sőt gyarmatosíthat is.

24 Ilyen állam Svájc.

25 Például a nyelv hivatalossá tételét. Vagy a nemzeti tudományosság megszületését. Valamint a nemzetállamot.

- Farkas Péter–Agócs Gergely 2019. Európa népessége. In Székely András–Farkas Péter–Nyírády Adrienn–Agócs Gergely (szerk.): *Európai Családpolitikai Kitekintő*. Budapest, Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért, 9–14. p.
- Jászi Oszkár 1989. Masaryk elnök tanításai. Az új Európáért. In Uő: *A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja*. Századvég Füzetek 1. Budapest, 283–291. p.
- Kaplan, Karel 1990. *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948*. Pozsony, Kalligram.
- Kedourie, Elie 2000. *Nationalism*. Oxford, Blackwell Publishers Ltd., 140–141. p.
- Le Pen, Marine 2021. Az EU célja a totális irányítás. *Magyar Nemzet*, október 27.
- Szűcs Jenő 1974. *Nemzet és történelem*. Budapest, Gondolat.
- Szűcs Jenő 1981. Vázlat Európa három történeti régiójáról. *Történelmi Szemle*, 24. évf. 3. sz. 313–359. p. https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1981_3/szucs.pdf
- Weiss, Peter 2023. Zo slovensko-českých vzťahov sa vytratila srdečnosť. *Pravda*, 28. 11.

LÁSZLÓ ÖLLÖS

THE DANGER OF CRITICISM

The paper examines some issues of Hungarian–Slovak national reconciliation. Above all, from the point of view of the fear that a critique of the internal contradictions of national identity, which examines the form of identity to which they owe their influence and power, can provoke in the bearers of traditional national identity. The paper also offers an alternative, building on the very rules and presumed outcome of this critique.